

Jevgenij Paščenko

UKRAJINSKI ELEMENT U GRAMATIČKIM RADOVIMA JURJA KRIŽANIĆA

dr. sc. Jevgenij Paščenko, Filozofski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak

UDK 8.11.163.42-05 Križanić, J.
811.161.1'36:811.161.2

Gramatički radovi Jurja Križanića nastali u Rusiji sagledavaju se s gledišta njihove povezanosti s filologijom Ukrajine 17. stoljeća. Na konkretnim primjerima predočena je značajna upućenost hrvatskog znanstvenika u tadašnje stanje istočnoslavenske leksikografske i gramatičarske tradicije stvorene ukrajinskim autorima. Poticaj za izradu gramatičke vizije «slavenskog jezika» Križaniću je pružio rad istaknutog predstavnika ukrajinskog jezikoslovlja Meletija Smotryc'kog. Međutim, hrvatski je autor obilato koristio ukrajinski pučki jezik što nažalost nije dovoljno uočeno u dosadašnjoj opsežnoj križanićelogij.

Ključne riječi: *Križanić, Smotryc'kyj, ukrajinski barok, crkvenoslavenski, ukrajinska redakcija, barokni slavizam, Gramatike.*

Prepoznavanje Ukrajine

Najznačajniji jezikoslovni radovi Jurja Križanića nastali su daleko od njegove domovine, na sibirskim prostorima Moskovskoga Carstva,¹ gdje je veliki slavist baroknoga doba boravio duže vrijeme. Jedan od prvih komparatista slavenskih jezika i barokni polihistor sakupio je solidno znanje sintezom triju glavnih izvora: nacionalne znanstvene tradicije na kojoj je izrastao, zapadne filologije koju je počeo izučavati u Rimu te njemu suvremene filologije istočnoslavenskih naroda i kultura, koje je proučavao s posebnim interesom, jer je upravo s tim prostorom povezivao ostvarenje vlastitih ideala. Ondje su, u različitim kulturnim konceptima i u različitim državnim uređenjima, živjela tri slavenska naroda – Ukrajinci, Bjelorusi i Rusi – i njih je hrvatski slavist postupno upoznao.

¹ Odlukom Petra I. 1721. Moskovsko je Carstvo preimenovano u *Rossija*.

Sastavni je dio ukrajinske barokne kulture bilo i jezikoslovlje, koje je tijekom 17. i 18. stoljeća na reprezentativan znanstveni način pristupilo obradi jezičnoga gradiva u istočnih Slavena. Upravo se u ukrajinskoj sredini razvilo gramatičko promišljanje o sakralnome jeziku istočne crkve, odnosno o crkvenoslavenskome jeziku, i to njegove ukrajinske redakcije. U neposrednoj vezi s tom znanstvenom osnovom nastajale su i najznačajnije gramatičke razrade Jurja Križanića, *Gramatično izkazanje i Objasnjenje vividno o pisme slavenskom*.

Navođenje opširne znanstvene literature nastale nakon objavljivanja Križanićevih djela već je postalo tradicionalno, no sljedeća konstatacija Milana Moguša još je uvijek aktualna: "Unatoč velikom broju radova u kojima se raspravlja o Križanićevu jezikoslovnom radu, Križanićeva *Gramatika* još uvijek čeka svoga ocjenjivača."² Preinačit ćemo Moguševu opasku da hrvatski dio Križanićeva djela čeka svoga proučavatelja i dodati da ga čeka i onaj ukrajinski dio. Iako je ukrajinski čimbenik imao velik utjecaj na jezikoslovnju djelatnost Jurja Križanića, što je kao dio njegove raznovrsne komunikacije sa slavenskim kulturama opisao Ivan Golub,³ ne postoji sustavno istraživanje cjelokupne njegove ostavštine iz ukrajinske perspektive. Križanićeve veze s Ukrajinom tradicionalno se poistovjećuju s vezama s Rusijom i to je posljedica svojevrsne inercije da se razlikuju ukrajinski i ruski element na istočnoslavenskom prostoru. Križanićeva djela iz "ruskoga razdoblja" otkrivena su u 19. stoljeću, a u ondašnjoj su se filologiji koristili pojmovi, tumačenja i termini posve drugačiji od onih u 17. stoljeću. Filozof Nikolaj Berdjajev kaže: "Rusija 19. i 20. stoljeća radikalno se razlikuje od Moskovske Rusije. Moskovska je Rusija imala svoj kulturni stil; bila je okovana određenim formama. Duša joj se još nije probudila. Nije bila spremna ni za razmišljanje ni za kritiku niti je poznavala različitost. Zbog dodira sa Zapadom u ruskoj je duši došlo do pravoga prevrata te je krenula smjerom posve suprotnim od onoga kojim je išla zapadna civilizacija."⁴ U Ukrajini je situacija bila potpuno drugačija: u 17. i 18. stoljeću ukrajinska kultura odigrala je posredničku ulogu između Zapada i moskovsko-ruskoga društva koje se postupno europeiziralo. Važna je značajka toga razdoblja da su pripadnici ukrajinskoga naroda nazivani *Rusima*, *Rusinima*, *Rutenima*. Takvo imenovanje proizlazi iz srednjovjekovne tradicije, iz državnosti "Rus'ke Zemlje", kako ju je nazvao kijevski ljetopisac Nestor. Tako se ona naziva i u zapadnim izvorima te se pritom razlikuju *Rutenija* i *Ruteni* od *Moskovije* i *Moskovita*.⁵ Slično je i Juraj Križanić nazivao narod i kulturu s kojom je neprestano komunicirao posredstvom ukrajinskih unijata, pristalica grkokatoličke vjere i drugih izvora. On govori o Rutenima

² Milan Moguš (1984) *Križanićeva hrvatska gramatika*. Zagreb: Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 19, str. 9.

³ Ivan Golub (1983) *Slavenstvo Jurja Križanića: o tristotoj godišnjici Križanićeve smrti*. Zagreb: Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, sv. 2.

⁴ N. A. Berdjajev (1990) *Istoki i smysl ruskogo kommunizma*. Moskva: Nauka, str. 70. (Pretisak izdanja nastalog 1938, objavljenog na ruskom 1955. Paris, Ymca-Press.)

⁵ Dmytro Nalivajko (1998) *Očyma Zahodu: recepcija Ukrajinny v Zahidnij Jevropi XI-XVIII. st.* Kyjiv: Osnovy.

i želi doći u njihovu domovinu koju, prema modelu *Rebus Moscovitis* Antonija Possevina, zove *Rebus Rutenicis*. Hrvatskoga je filologa posebno zanimao obredni jezik istočne crkve koji je u svojoj gramatici opisao ukrajinski jezikoslovac Meletij Smotryc'kyj. Svoja je gramatička promišljanja Križanić oblikovao upravo u neposrednom dijalogu s tim djelom.

Gramatično iskazanje (dalje: GI) je dokument koji potvrđuje ukrajinsko-hrvatske kontakte u 17. stoljeću. Križanićeva povezanost s ukrajinskom filologijom očituje se na neki način već u pronalasku i afirmaciji *Gramatičnoga izkazanja* što je ostvario Ukrajinac Osip Bodjanskyj.⁶ Objavljeno je 1848, a posebno je izdanje izašlo u Moskvi 1859.⁷ dok je prvu interpretaciju GI napisao upravo Ukrajinac Osip Bodjanskij, tada već jedan od vodećih ruskih filologa. Zaključio je da je "rad ovoga slavnog našeg gramatičara, oca usporedne slavenske filologije te prvoga na ovome području u cijeloj Europi" iznimno vrijedan. Međutim, rukopis nije procjenjivao s gledišta ukrajinskoga jezika jer je on tada službeno proglašavan *narječjem* velikoruskoga jezika.

Rad je neprestano izazivao interes svjetskih lingvisti, hrvatskom su se autoru divili brojni slavisti, hvalili ga i davali mu visoke ocjene. Taj "obdareni jezikoslovac", kako ga je nazvao Roman Jakobson, stvorio je djelo čija važnost nadilazi okvire nacionalne tradicije. Konstatirano je da djelo "ima i svoju europsku te svjetsku dimenziju u povijesti interlingvističkoga nastojanja".⁸ Priznato je da je Križanić iznimno obrazovan autor; napisao je prvu komparativnu gramatiku slavenskih jezika, a njegova je "znanstvena potkovanost zapanjujuća za 17. stoljeće".⁹ Neki znanstvenici zaključuju: "Čak i da Križanić nije napisao ništa drugo, ovo jedno djelo daje nam pravo da ga smatramo začetnikom poredbenoga slavenskog jezikoslovlja. On se prvi bavio

⁶ Bodjanskyj (*Осип Бодяньский*, 1808–1877), jedan od predstavnika *ukrajinske struje* u ruskoj znanosti 19. stoljeća, povjesničar, etnolog i pisac rođen je u Černigivskoj regiji na sjeveru Ukrajine. Kao i mnogi drugi ukrajinski intelektualci romantičarskoga doba uključio se u nacionalni preporod, oduševljavao se folklorom i sudjelovao u kazališnom životu Ukrajine. Sve je to bio odraz nastojanja ukrajinskih romantičara da afirmiraju svoje nacionalne posebnosti. Međutim, zbog političkih okolnosti, potiskivanja i nedostatka ugleda ukrajinske kulture u sastavu Ruskoga Carstva Bodjanskyj je, kao i drugi ukrajinski intelektualci, morao napustiti zavičaj i potražiti sreću u velikoruskoj sredini. Upisao se na Sveučilište u Moskvi gdje se zbližio s Gogoljem i drugim zemljacima. Otkrio je brojne značajne rukopise iz ukrajinske književnosti, povijesti i folkloristike. Jedan je od njih i rukopis *Historija Rusov ili Maloj Rossii* nepoznatog autora, objavljen 1846. Pretpostavlja se da je djelo nastalo potkraj 18. stoljeća, a u njemu se osuđuje velikodržavna politika i iznosi ideja o neovisnosti Ukrajine. Ta je publikacija izazvala pravu revoluciju u svijesti ukrajinskih kulturnih generacija od Ševčenka nadalje.

⁷ Josip Hamm (1984) *Križanićeva Gramatika – Juraj Križanić. Gramatično izkazanje*. Zagreb, str. 3.

⁸ Dalibor Brozović (1983) *Juraj Križanić – jedan od pionira interlingvističkih nastojanja*. Zagreb: Simpozij..., str. 10.

⁹ (1937) *Посвящается памяти профессора Милия Герасимовича Долобко, 1884–1935*. Т. 3. – Ленинград: Научно-исследовательский институт языкознания Ленинградского института истории, философии, лингвистики и литературы, стр. 153.

komparativnom slavenskom gramatikom. A gdje je pisao? U Sibiru, u Toboljsku, u progonstvu!”¹⁰

Navedene pohvale upućuju i na važnost ukrajinske filologije jer je i ona na svoj način nazočna u Križanićevom stvaralaštvu. Josip Hamm ističe da je na Križanića odmah po dolasku u Moskvu utjecao jezikoslovac Jepyfanij Slavinec’kyj, poznat po komparativnom grčko-slavensko-latinskom leksikonu. Hamm ga smatra autorom “najvažnijega rječnika ove vrste poslije Pamve Berynde i Simeona Polockog”. Navodi i druge znanstvenike koji su pripadali krugu Kijevsko-mogiljanske akademije. Raspravljalo se o tome je li hrvatski znanstvenik osobno poznao ondašnje ukrajinske filologe. Prema Hammu “teško je reći, no ne bi trebalo biti isključeno, pa i Jagić [...] dopušta da su se oni mogli poznavati”.¹¹ No, Križanić je najčešće referirao na Meletija Smotryc’kog čiji je autoritet bio neosporan.¹²

Može se pretpostaviti da je poznao i djela nekih drugih autora, između ostalih svoga suvremenika Ivana Uževyča (nepoznate su godine rođenja i smrti). Taj je ukrajinski jezikoslovac iz 17. stoljeća od jeseni 1637. studirao na Sveučilištu u Krakovu, a kasnije na pariškoj Sorboni. Godine 1643. dovršio je djelo *Grammatyka slovenskaja* na latinskom jeziku u kojem opisuje ukrajinski jezik sredine 17. stoljeća. Prokomentirao je i neke osobitosti crkvenoslavenskoga kao međuslavenskoga jezika nazvavši ga “svetim” jezikom. Oslanjajući se na poznavanje ondašnjega slavenskog jezikoslovlja, Uževyč je ukrajinski jezik uspoređivao s poljskim, češkim i hrvatskim jezikom. Njegova je metoda podudarna s metodom francuskih lingvista jer se oslanjao na usporedbe slavenskih primjera s latinskim, grčkim i hebrejskim jezikom. Uževyčevo je djelo bilo neobično za ukrajinsko jezikoslovlje; bila je to prva lingvistička obrada ukrajinskoga jezika u kojem se također prepoznaju utjecaji Meletija Smotryc’kog.¹³ Rad je bio poznat hrvatskim jezikoslovcima, a i on je poznao njihove tekstove te ih koristio u svojim komparativnim proučavanjima. Određena srodnost ukrajinske i hrvatske znanosti onoga vremena uočava se i na terminološkoj razini, odnosno u imenovanju nacionalnoga jezika. Pod pojmom “slavenski” Uževyč podrazumijeva ukrajinski književni jezik 16. i 17. stoljeća, poznat i kao *rutenski*, *rus’ki* jezik. Tako su ukrajinski jezik nazivali i drugi europski jezikoslovci onoga vremena, npr. Petar Statorius-Stojenski, Adam Bohorič, A. Banduri i drugi. Iako se nisu mogli međusobno poznavati, ti su znanstvenici predstavljali neku vrstu razmještene udruge baroknih intelektualaca: prenosili su informacije unutar svoga znanstvenog kruga, pisali srodne radove i rabili sličnu terminologiju i metodiku. Posebno je to vidljivo u jezikoslovlju koje je bilo vrlo ugledno u ondašnjoj znanosti.

¹⁰ Л. Н. Пушкарев (1984), *Юрий Крижанич. Очерк жизни и творчества*, Москва, Наука, стр. 132.

¹¹ Josip Hamm, nav. dj., str. 6.

¹² M. Shutrumpf (1978) *Aufbau und Vergleich mit Smotryc’kys Ksl. Grammatik*. Frankfurt a/M: Specimina Philologiae Slavicae, Bd. 17.

¹³ В. В. Німчук – Іван Ужевич (2000) *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, стор. 643.

Križanić je pripadao tom "krugu" stvorenom na temelju poznavanja imena autora i njihovih djela te srodnosti stavova, a ne na osobnim poznavanjima. U krugu baroknoga jezikoslovlja ukrajinska je znanost imala važno mjesto. Hrvatski je lingvist poznavao djela ukrajinskih autora i s nekima je od njih čak i surađivao: posredno preko Rima i neposredno, kako se pretpostavlja, u Moskvi. Ondje je vjerojatno naišao na poredbeni *Leksikon latinsko-slavenski* Jepyfanija Slavinec'koga u čiji je postojeći fundus od petsto riječi vlastoručno dopisao još stotinjak novih. Zbog toga je Jagić pretpostavljao da je hrvatski jezikoslovac surađivao s ukrajinskim jezikoslovcem. Slavinec'kyj je bio utjecajan u Moskvi; Bjelokurov smatra da je mogao poznavati Križanića i sugerirati mu da napiše gramatiku i leksikon na "slavenskom". Jagić se pitao zašto Križanić nije napisao leksikon sličan onome Jepyfanija Slavinec'koga ako je već poznavao njegov rad. Križanić je svojom naobrazbom i rasponom jezikoslovnih interesa doista bio na razini težnja u ukrajinskoj filologiji. Odgovor na pitanje zašto nije napisao leksikon sličan onome Slavinec'koga leži upravo u njegovu stvaralačkom opusu. Hrvatski znanstvenik nije htio stvoriti varijantu onoga što su već napisali ukrajinski filolozi Berynda ili Slavinec'kyj; on ide dalje, želi napisati nešto novo, stvoriti djelo u kojem bi leksemi bili, kaže Hamm, "ne samo morfološki raščlanjeni nego i semantički i etimološki objašnjeni".¹⁴ Polemizira s djelima ukrajinskih filologa, što potvrđuje i njegova *Gramatika*, ali i kolegijalno korespondira s njima te, koristeći njihove spoznaje, nastoji oblikovati vlastitu viziju i vlastito "gramatično iskazanje o slavenskom jeziku". Takva je povezanost rezultat logike intertekstualne komunikacije karakteristične za cjelokupnu ondašnju filologiju. U krugu jezikoslovne informacije hrvatski filolog je prepoznavao i Ukrajinu koju je uklopio u svoju viziju općeslavenske zajednice. Ostvarivao je to i upoznavanjem s djelom vodećeg ukrajinskog gramatičara koji je njega poticao na znanstvenu polemiku.

Meletij Smotryc'kyj

Ideja o "slavenskoj gramatici" javlja se još u Križanićevim mladenačkim promišljanjima o Slavenima, a razvija se sa sve intenzivnijim proučavanjem slavenskoga jezičnog stanja. Svoje je jezikoslovne spoznaje proširio u Rimu gdje je otkrio rad Meletija Smotryc'kog pa je vjerojatno tada odlučio realizirati ideju o slavenskoj gramatici. Smotryc'kyj je snažno utjecao na mladoga hrvatskog entuzijasta koji se njegovu djelu nije samo divio, nego je s njime i polemizirao te tako inovativno razvijao osnovnu ideju.

Život i stvaralaštvo Meletija Smotryc'kog obilježila su teška politička i društvena previranja u Ukrajini u 17. stoljeću. Svojom sudbinom i životnim putem ukrajinski gramatičar predstavlja čovjeka tipična za ukrajinski barok: rascijepljen je između europskoga Zapada i Istoka te između dviju kršćanskih konfesija. U takvim se okolnostima razvijao ukrajinski barok.

¹⁴ Josip Hamm, nav. dj., str. 9.

Meletij (građansko mu je ime bilo Maksym Gerasymovyč) je rođen u mjestu Smortyč u prikarpatskoj regiji blizu grada Kamjanec'-Podiljs'kyj. Pripadao je ukrajinskoj obitelji s tradicijom duboka patriotizma. Njegov je otac Gerasym bio poznat pisac, polemičar koji je branio ukrajinsku kulturu od poljskih nasrtaja. Sin mu je Maksym započeo studij u glavnome središtu zapadnoukrajinske duhovnosti – mjestu Ostrogu, nakon čega je, prema ondašnjoj tradiciji, nastavio studirati u inozemstvu. Svoja je znanja produbio na sveučilištima u Njemačkoj. Predavao je u *bratskim školama*¹⁵ u Viljnu i Kijevu. Godine 1618. zaređio se u jednom samostanu u Viljnu pod imenom Meletij. U Jevju blizu Viljna objavio je svoju *Gramatiku*. Putovao je po istoku (Carigrad, Palestina, Egipat) i u Kijev se vratio 1625. Godine 1627. pridružuje se crkvenoj uniji ukrajinske crkve s Rimom te ga Papa Urban VIII. imenuje arhiepiskopom. Tijekom 1628. i 1629. objavljuje nekoliko knjiga u kojima objašnjava zašto se pridružio grkokatoličkoj crkvi. Zalaže se za crkvenu uniju i nastoji sazvati crkveni sabor koji bi vodio pomirenju crkava i zaustavljanju teškoga crkvenog rascijepa u ukrajinskom društvu.¹⁶ Ne prestaje vjerovati u mogućnost pomirbe između pravoslavaca i unijata pa namjerava prirediti *Katehizis* kojim bi pristupačno, u formi pitanja i odgovora, izložio vjerske dogme i prikazao srodnost dviju konfesija. S tom namjerom Smotryč'kyj priređuje svoja *Razmišljanja o šest razmimoilaženja* u kojima tumači bit razlike između pravoslavne i katoličke crkve. Obrazlažući te razlike, nastoji se pripremiti za sabor u Kijevu gdje se planiralo razmotriti pitanje o proglašenju pape počasnim poglavarom kršćanstva. Smotryč'kyj se oslanjao na svoje spoznaje stečene tijekom putovanja po istočnim i zapadnim zemljama pa je pozivao zemljake na uzajamno razumijevanje i bratimljenje u kršćanskoj ljubavi. Sve to upućuje na priznanje crkvene unije, što je izraženo u naslovu njegova djela *Apologija...* (1628), u kojem tvrdi da su razlike između katoličanstva i pravoslavlja skolastičke prirode, dok su postojeći razdori u crkvenome životu izazvani više taštinom riječi nego suštinom vjere.

Taj je barokni intelektualac-humanist neumorno ukazivao na nužnost pomirenja i zalagao se za njegovo ostvarenje. Međutim, njegov su traktat ortodoksni apologeti proglasili heretičnim i predali ga anatemi. Smotryč'kyj se nije dao smesti: ne prihvaća njihovu odluku i poslije Kijevskoga sabora polaže nade u Lavovski sabor (1629.) na kojem se trebao postići sporazum o potpunoj pomirbi između pravoslavaca i unijata. Meletij tajno napušta Kijev i u kratkom roku 1628. objavljuje u Lavovu svoju *Protestaciju* u kojoj izlaže vlastite poglede na duhovno ozračje Kijevskoga sabora. Ubrzo zatim pisac objavljuje *Parenezis...* u kojem moli svoje oponente da prihvate zajedništvo i time izaziva brojne polemičke odgovore. Smotryč'kyj odgovara svojim neprijateljima pa cijela polemika jasno oslikava ukrajinska razmimoilaženja u duhovno-političkim nastojanjima. Lavovski sabor, u koji je Smotryč'kyj polagao mnogo nade, nije uspio, što je značilo da ni poziv na dijalog i pomirenje nije naišao na odaziv.

¹⁵ *Bratstva* su nastajala širom Ukrajine tijekom 16.-17. stoljeća kao građanske udruge u otporu polonizaciji.

¹⁶ В. В. Німчук (2000) *Смотрицький Мелетій*. Українська мова. Енциклопедія, Київ, стор. 581.

Smotryc'kyj je kao ukrajinski rodoljub i intelektualac europskoga profila težio zajedništvu i nastojao prevladati rascjep između dviju neprijateljskih strana u svojoj zemlji. Međutim, u tome nije uspio jer je konfrontiranje ipak bilo jače od ideje o pomirbi. Teško ga je pogađao daljnji tragičan razvoj događaja u kojima su se unijatska i pravoslavna crkva sve više sudarale. Pacifizam Meletija Smotryc'kog nije bio shvaćen pa se pisac sve više izolira. Povlači se u samoću i prepušta samostanskom asketizmu, što se odrazilo i na njegovo zdravlje. Meletij Smotryc'kyj, svjetski poznato ime ukrajinskoga i bjeloruskoga baroka, pjesnik, pisac, polemičar, jezikoslovac i crkveni djelatnik umro je 9. siječnja 1634.¹⁷ Taj je Ukrajinac proeuropskih uvjerenja bio suviše human i širokogrudan za svoju sredinu. Kao vrhunski predstavnik baroknoga intelektualizma i tipičan čovjek ukrajinskoga baroka, Meletij Smotryc'kyj je svojom sudbinom i uvjerenjima posebice zanimljiv za usporedbe s težnjama i sudbinom njemu sličnih osoba toga doba.

Iako se nisu uvijek osobno poznavali, vrhunski su ukrajinski intelektualci imali slične vizije o pomirbi crkve i stvaranju zajedničke Europe. Mogli su pripadati i različitim konfesijama, ali su se svi zalagali za crkveno zajedništvo u Ukrajini. Istomišljenik Meletija Smotryc'kog bio je Petro Mogyla (1596–1647). I on je težio ujedinjenju ukrajinske crkve i povezivanju s Europom, a da se pritom očuva nacionalna osebnost. Težnja za crkvenim ujedinjenjem potaknuta je rodoljubnim pobudama, ali su zbog toga i Smotryc'kyj i Mogyla bili izloženi sličnim negativnim reakcijama sumnjičave konzervativne većine u ondašnjem ukrajinskom društvu. Poput istaknutoga religijskog i kulturnog djelatnika Petra Mogyle i Meletij je Smotryc'kyj zastupao ideju kako se povezivanjem crkava može doći do općeuropskoga ujedinjenja.

Posve je logičan zaključak da je istomišljenik tih velikih Ukrajinaca bio veliki Hrvat Križanić. Nisu se osobno poznavali, no povezivale su ih srodne težnje, pripadali su istoj generaciji i zajedničkom krugu baroknih humanista. Ovi su intelektualci bili u manjini, suprotstavljeni agresivnoj većini, i nastupali su kao graditelji barokne unije koja bi ujedinila Europu na temeljima kršćanskoga zajedništva. Osobitosti ukrajinskoga književnog baroka upućuju na zaključak da Križanićeva sudbina nije izuzetak, nego ima analogne primjere u ukrajinskoj sredini.

Ni Smotryc'kyj ni Križanić nisu uspjeli uvjeriti svoje ortodoksne oponente u nužnost stvaranja crkvene unije, ali Smotryc'kyj je uspio barem na jezikoslovnom polju. Njegova je *Gramatika* od svoga nastanka (1618, Vilno; 1619, Jevje) do dvadesetih godina 19. stoljeća bila osnovni znanstveni izvor za crkvenoslavenski jezik. Djelo je doživjelo više izdanja, utjecalo na niz generacija i bilo osnovicom niza daljnjih razrada, i poznatim i anonimnim autorima gramatika, koje su nastajale od 1638. pa sve do objavljivanja radova osnivača moderne slavistike, Jozefa Dobrovskog.¹⁸ U tom se krugu

¹⁷ М. Сулима (2000), *Смотрицький Мелетій*. Українська література у портретах і довідках, стор. 299–301.

¹⁸ В. В. Німчук, *ibid.*, стр. 582.

kretao i istomišljenik Meletija Smotryc'kog, nastavljač njegove djelatnosti i jezikoslovni inovator, hrvatski znanstvenik Juraj Križanić.

Uključenost hrvatskoga pisca u ukrajinsku sredinu potvrđuju i mnogobrojni elementi ukrajinskoga jezika u njegovim djelima, posebice onima pisanima u Ukrajini. Njegova su jezikoslovna djela nastajala izvan Ukrajine, ali je i u njima vidljiva povezanost s ukrajinskom jezičnom osnovom. Posebno valja istaknuti da su u Križanićevim tekstovima prisutni ukrajinizmi iz razgovornoga jezika, što je element ukrajinske redakcije crkvenoslavenskoga jezika. Njime je vladao Smotryc'kyj, a koristio ga je i hrvatski autor. Prisutnost elemenata ukrajinskoga jezika u staroslavenskom ukazuje na ondašnji tipičan odnos ukrajinskih autora prema crkvenoslavenskom jeziku.

Da bi opis jezika Križanićevih tekstova bio potpun, treba sagledati i odjeke ukrajinskoga jezika u njima, a to zahtijeva sistemsku analizu svih ne samo objavljenih već i neobjavljenih djela i rukopisa. Križanić je stvarao u doba kad je ukrajinska filologija dominirala istočnoslavenskim jezikoslovljem pa su ukrajinizmi predstavljali svojevrsnu normu. Međutim, njegova su djela nastala u sibirskom razdoblju, objavljena kasnije, u 19. stoljeću, kada je Ukrajina izgubila svoju vodeću poziciju. To se odrazilo i na odnos priređivača prema ukrajinizmima. Pripremajući rukopis za tisak, ruski su filolozi smatrali da moraju ispravljati dijelove ukrajinskoga podrijetla. Pri publiciranju tekstova dio se ukrajinskih elemenata mogao izgubiti zbog unošenja promjena u ukrajinski fundus. Takav stav se, između ostalog, može vidjeti na primjeru tekstova *nižinskoga* razdoblja, nastalih 1659. u Ukrajini, koji su kasnije objavljeni u Moskvi s određenim korekcijama. U daljnjim publikacijama, prijevodima gramatičkih radova, također je dolazilo do određenih gubitaka ukrajinizama koji su ipak vidljivi u dva poznata jezikoslovna djela.

Gramatično izkazanje

Utjecaj Meletija Smotryc'kog na Križanića najprije je vidljiv na razini njegovih idejnih i znanstvenih uvjerenja. Inače je tradicionalno suzdržan u pohvalama, ali ukrajinskom filologu daje visoke ocjene. Za Križanića je taj priznati europski autoritet neosporno značajna figura, ponajprije zbog posvećenosti staroslavenskom jeziku koji je za Križanića svetinja. Zato hrvatski autor na prvo mjesto stavlja upravo tu zaslugu ukrajinskog jezikoslovca: "...pismo naše od svojega postanka nikogda že (zar od jedino Smotrickog) niti je bilo na razmišljanje uzeto: a s tijekom vremena mnogima i raznovrsnim (u originalu – ukrajinizam: *rozmatim*) načinima je prevrnuto i kao da je ugušeno".¹⁹ Pritom ipak ne propušta priliku da izrazi svoju kritiku jer smatra da bi trebalo očuvati jezičnu "čistoću" i spriječiti unošenje tuđica. Upravo zbog toga Križanić upućuje određene zamjerke Smotryc'kom. Iako najprije priznaje da Smotryc'kyj ima zasluge za obradu staroslavenskoga, Križanić već u uvodu svoga *Gramatičkog izkazanja*

¹⁹ Юрий Крижанич (1891) *Собрание сочинений*. Вып. 1, Москва, стр. 28.

(dalje GI) zauzima polemički stav: "Meletij Smotritskij, dljaradi svojego trudoljubja, i dlja pečalnosti koju jest nosil pro občenu polzu, pišuć Gramatiku, dostojen jest pameti i mnogije hvali: i bil bi dospil veći narodu posobnije, dabi se nebil soblaznil po obzoru na Grečskije prevodi: i dabi nebil zahotil našego jezika na Grečskije i na Latinskije uzori pretvarjat. Vsaki bo jezik jmajet svoja vlastita pravila, raznita ot njih: i nemožetse po jnogo jezika uzoreh iliti pravileh ispravljat".²⁰ Odajući Meletiju dužno poštovanje zbog truda i želje da napiše *Gramatiku* korisnu svima, hrvatski kritičar smatra da bi narodu više pomogao kad u svoj rad ne bi unosio pojmove iz grčkoga i latinskoga jezika. Križanić smatra da se za sve te lekseme preuzete od tuđinaca mogu pronaći analogni leksemi upravo u izvornom i autentičnom slavenskom jeziku.

Jedan od osnovnih ciljeva njegova rada je stvaranje *lingvističke terminologije*. U tekstu GI pisac daje mašti na volju i stvara djelo koje će kasnije izazivati divljenje filologa. Dobiva visoke ocijene već od prvoga priređivača Bodjanskog koji je za GI rekao da je "izvanredan podvig", da je djelo ostvareno "strogo i sistematski uredno, ispunjeno duhovitim, pravilnim i zapanjujućim opažanjima (...). Koliko je novih pravila te osobitosti opazio i prvi iskazao – takvih koje su tek u najnovije vrijeme objavili bolji europski i naši slavenski filolozi oslanjajući se na sva bogatstva znanosti i sredstava..."²¹ Međutim, i u tome novatorstvu opažamo ukrajinski element. U namjeri da ukaže na široke terminološke mogućnosti slavenskih jezika, pisac nastoji riječi iz tuđih jezika zamijeniti slavenskima. Stoga pokušava navesti što više primjera iz slavenskih izvora i komparativno ih prikazati. Zahvaljujući takvu pristupu već je od Osipa Bodjanskog dobio titulu "oca poredbene slavenske filologije".

Križanić je posebno domišljat kad je riječ o gramatičkoj terminologiji stvorenoj usuprot posuđenicama iz grčkog i nekim elementima crkvenoslavenskog jezika u ukrajinskoj redakciji. U toj domeni on najviše osporava Smotryc'kog i otvoreno s njim polemizira. Navodi primjere iz svoga materinskog jezika, zatim ih uspoređuje s primjerima preuzetim od Smotryc'kog i zaključuje da "po Hervatsku (:kako smo rekli:) vse idet pravilno..." (str. 67, 23).

Bez obzira na svoje kritike hrvatski se oponent ipak u značajnoj mjeri oslanja upravo na djelo Meletija Smotryc'kog. Taj je autor predstavljao okosnicu njegove znanstvene baze, a to je cjelokupna ondašnja ukrajinska filologija koju Križanić imenuje kao "kijevske knyge". Crkvenoslavenski ukrajinske redakcije je preko Terleckog ušao u hrvatske glagoljske tekstove, a Križanić je to proučavao još u Rimu. Ukrajinski su elementi vidljivi u njegovim jezikoslovnim djelima na različitim razinama – fonetskoj, morfološkoj, leksičkoj, u pojmovima preuzetima od Smotryc'kog.

²⁰ Juraj Križanić (1984) *Gramatično izkazanje*. Priredio i uvodnu raspravu napisao Josip Hamm. Zagreb, str. 50. (Dalje: GI, stranica).

²¹ Осип Бодянский (1848) *Грамматично изказание. Предисловіе*. Чтения в Императорском Обществе Исторических древностей Россіи, кн. 1, стр. VIII.

U Križanićevu terminološkom sistemu možemo izdvojiti tri grupe naziva: one koji su preuzeti od Smotryc'kog bez promjena, one s ukrajinskim prototipom, što ga je Križanić preinačio, i autorske neologizme. Primjere za takav zaključak pruža i tekst objavljen povodom 300. obljetnice Križanićeve smrti. Naime, u originalu tekst GI pisan je ćirilicom; objavljen je u Zagrebu 1983. u latiničkoj transkripciji. Na početku je toga izdanja priređen *Pregled nekih riječi i termina* Josipa Hamma u kojem se donosi tumačenje autorovih naziva u originalu i u prijevodu na hrvatski.

Već ovdje možemo izdvojiti terminologiju nastalu prema ukrajinskim modelima (u zagradi dajemo ukrajinski ekvivalent): *čiselni* (čiselnyj) – broj; *čiselno jme* (čiseljne im'ja) – broj kao gramatička kategorija; *Jme* (im'a) – imenica; *jmennik* (imennyk) – nominativ; *jmenika* (zajmennyk) – zamjenica; *neosobna* (bezosobova) – *dijanno* (dijevo), *misno* (misceve), *orudno* (orudne), *pomistno* (miscevyj), *sobiralno* (zbyraljne).

Osim neologizama u njegovu je terminološkom leksikonu dosta naziva vezanih za neposrednu ukrajinsku gramatičku terminologiju. Možemo pretpostaviti da prema ukrajinskom *vidmina* (deklinacija) tvori nazive poput: *otmini*, *otminoju*, *otmin*, *otminam*. Uvod je pisan poznatim "Križanićevim jezikom" u kojem se njegovi neologizmi miješaju s leksemima iz staroslavenskoga, hrvatskoga, ukrajinskoga i ruskoga jezika. Kad stvara vlastite modele, naslanja se na određen tip iz jednoga od spomenutih izvora. Jagić tvrdi da "nitko nije u njegovo vrijeme umio tako oštromno prikupiti razne fonetske pojave slavenskih jezika kao on...".²² Nije zanemarivao ukrajinski razgovorni jezik doživljavajući ga kao leksički fundus slavenskih jezika. Kao slavist-komparatist on stvara svojevrsnu simbiozu ukrajinizama i hrvatskih ili vlastitih konstrukcija. Posebno mu je blizak ikavski refleks jata koji je podudaran u ukrajinskom jeziku i u njegovu rodnom dijalektu pa se često susreću njegovi primjeri koji su srodni ukrajinskim kao *vsih* (vsih), *vsj* (vsi), *v ričeh* (v ričah), *besidi* (besidi), *liplje* (lipše), *poslidil* (poslidyv), *poslidujućem* (poslidujućomu), *litopisci* (litopisci), *drivnjim* (drivnym), *mist* (mist), *dilo* (dilo), *rik* (rik), *sovitov* (sovtiv), *mni grišnomu* (meni grišnomu). Križanić i sam u komentarima naglašava da je na mjestu *jata* kod njega *i*. Također opažamo ukrajinsko *y* u nazivu za "kijevske knjige": *Kijevskih knyghah*, *knyžicah*, *knyžnom*, *knyg*, *knygi*, *knyghah*.

Autor je neminovno morao izraziti stav i prema ukrajinskim etnonimima. Stvarajući model općeslavenskoga zajedništva, kojemu bi središte bila *Rus'*, čini se da pod pojmovima s korijenom *rus-* podrazumijeva slične ukrajinske modele etnika. Zna za ime *Rusin*, ali koristi svoje *Rusjanin* koje se odnosi na sve one tvorene od staroga *Rus'*; poznata su mu imena *Rusjanov* (prema ukr. *Rusinov*), *jme Rusko* i *Bilorusjani*; kad spominje Poljake, imenuje ih prema modelu koji je mogao čuti ponajprije u ukrajinskoj sredini: *Lehe* prema Ljahe. Za Ukrajince stvara i posebnu terminologiju naglašavajući regionalnu pripadnost: *Podnepranin*, *Zapražanin*.

²² Vatroslav Jagić (1918) *Život i djelo Jurja Križanića*. str. 116.

Kada Križanić govori o jezičnim stilovima, njihovo je nazivlje u njega blisko onome iz ukrajinske filologije. Razlikuje književne stilove – od jezika i stila bogoslužene književnosti do kancelarskoga stila. Prema ondašnjoj ukrajinskoj terminologiji crkveni je jezik *Slovinski*, a razgovorni jezik *rus'ki* (*prosta rus'ka mova*). Križanić koristi nazive kao *Ruski Knyžnij ili Drivvnji jezik – dljaradi prikaznih pisem, i vsakih narodnih dil, koja na Rusi domašnjim jezikom bivajut otppravljana*; koristi i sintagmu *Biloruski jezik* – taj naziv rabi u ukrajinskoj formi s ikavskim refleksom jata (ukrajinski: *bilorus'ka mova*).

Pojavljaju se i pravi ukrajinizmi koji mogu biti srodni hrvatskim formama ili ih on na svoj način povezuje s hrvatskim: *vidoma* (poznata); *zagoni* (čete), *Rusko gospodarstvo*, *slid*, *nimajem*, *oprič domašnjego dila*, *hoč-hoč*, u... *kutu zemlji, posljidnjih, pri vzjatju... stolici, ditinstva, narodnih dil, dilo samo govorit; mni grišnomu lučilolose dilo dilat bez vsjakogo sovita*.

Kada se služi sižeima koji su vjerojatno iz *kijevskih knjiga*, preuzima, uz određene promjene, cijele rečenice s izvornim ukrajinizmima ili oblicima vrlo bliskima ukrajinskome prototipu: *Liho poslidujućih vikov; pisatelji jnorodni* (:svojerodnih *bo mi nimajem*); *povidajut nam: kako vo vrime cara Mavricija naipervlje Slovinci preidoše črez Dunaj, i javiše se v deržavah Rimskogo kraljevstva, v kojih i do sego dni prebivajut*. (str. 48). U tim rečenicama koristi određene tipično ukrajinske elemente kao: prijedloge (z Grekmi i z Rimljanami); zamjenice (jih, tim); brojeve (perva, vtora, tretja, četverta, pjata). (str. 47–51).

Poglavlje je u Križanića *razdil* – prema ukr. *rozdil*; nailazi se također i na ukrajinsko *sklad*, što znači slog. Hamma je zadivilo što Križanić rabi taj termin pa kaže: "Zanimljivo je da i M. V. Lomonosov (*Rossijskaja grammatika*, Sankt-Peterburg, 1755) i A. A. Barsov (*Rossijskaja grammatika*, 1783–1788)... za slog imaju termin *sklad*."²³ To je samo jedan od primjera da se u spomenutih ruskih gramatičara radi o trajnom odjeku ukrajinske filologije, točnije o utjecaju Meletija Smotryc'kog.

Ukrajinske se prototipove osluškuje u neologizmima (*križanićizmima*) što potvrđuju sljedeći primjeri (navodimo ih po poglavljima koja Križanić obilježava slovima): A: *kakot* (kao što je), ukr. *jak-ot*; *nimajut* – ukr.: *ne majut'*. Kad govori o trima osobama, bliži je ukrajinskim formama, npr. za glagol *imati* daje svoj model. B: *osobi je sut tri*: Perva: *ja jmaju*, *Mi jmajemo*. Vtora: *Ti jmaješ*, *Vi jmajete*. Tretja: *On jmajet*, *Oni jmajut*. Tvorenje: *Hoditi* (ukr.: *maju*, *maješ*, *majete*, *majut*; *hoditi*). G: navodi primjere deklinacije s formama nekarakterističnima za ruski, a tipičnima za ukrajinski, npr. V jd. *brate*, I jd. *riboju*, *ričmi*; *litom*, *litmi*; i drugi su primjeri tipični za ukrajinski: *zmij*, *jdut*, *gospodarju*.

Navodi imena slična hrvatskom i ukrajinskom: *Danilo*, *Manojlo*, *Mihajlo*; od "narodnih imena" navodi ukrajinsko *Nimčín*, također i *Hristijanin*; susreću se vokativi kao *Bolgarine*, *Rimljanine*, *Hristijanine* – tipični za ukrajinski jezik, odnosno srodni

²³ Josip Hamm, nav. djelo, str. 57, fusnota 6.

obicima u hrvatskom. U nazivima s korijenom *rus-* koristi spomenute ukrajinske oblike: *Rusin, Rusine, Rusov*.

Pisac si uzima pravo kritizirati one primjere iz slavenskih jezika koji mu ne odgovaraju. Križanić se često ravna prema vlastitim kriterijima te navodi primjere za koje smatra da su "pravilniji" za izgovaranje. Obično se to odnosi na jezik onih koje naziva Bilorusjani, a zapravo je riječ o primjerima iz ukrajinskoga. Ponekad je pretjerano kritičan prema Smotryc'kom kojega neprestano popravlja, ali najoštriji je prema poljskim primjerima. Kad navodi lekseme sa značenjem 'djeca', smatra da su pravilne riječi "po Rusku": *Dite i Ditina* (zapravo su iz ukrajinskoga), a lekseme iz drugih jezika smatra pogrešnima: "*Rusko Robe, Robeta* i *Leško Hlape, Hlapeta* : i *Serbsko Momok, Momče* : je sut neprigodni riči." (str 81, 53).

U tvorbi tih "pravilnih" oblika miješa norme iz ukrajinskoga, hrvatskoga, staroslavenskoga i ruskoga jezika. U nekim slučajevima osporava postojeće forme karakteristične za ukrajinski: ne prihvaća izraze koje je čuo u ukrajinskom razgovornom jeziku, kao *togo času, togo roku, z boku* i zauzima se za staroslavenske forme (str. 62, 12). Često navodi primjere "po Rusku", koji su podudarni s hrvatskim primjerima, pri čemu "po rusku" znači da su iz ukrajinskoga, a ne iz ruskoga, na primjer u nazivima mjeseca koji su u hrvatskom i ukrajinskom slični: *sičen – sična, gruden – grudna*; imenice kao *viter – vitra* (str 63, 13). Istovremeno komparativna građa "po rusku" podrazumijeva u njega također fundus iz drugih istočnoslavenskih jezika te staroslavenskog. Sve te elemente, kojih ima najviše u njegovoj komparativnoj argumentaciji, Križanić uspoređuje s hrvatskom građom pa zato za hrvatske modele pronalazi analogne primjere u ukrajinskom ili ruskom leksikonu.

Kad kaže *Rusjani*, navodeći pritom njihove primjere slične hrvatskim, on zapravo navodi analogne primjere iz ukrajinskoga jezika ili forme srodne ukrajinskim: "*Rusjani često, a Hervati vsegda, tvorjat pridivnik jednak protivniku: to jest : veljat, pri Bogu, pri človiku, pri Bratu, pri Kralju. Tož se činjat i v njih vsih pretvoreh, jmen obstojnih: ježe v misto pridivnika jediničnogo vezdi uživajem protivnika: pri litu, pri licu.*" (str 64, 14). Zatim dodaje staroslavenske ili ruske primjere i tvrdi da se mogu rabiti i forme iz tog izvora: *pri noge, nogi – noze, nozi, noze; pri ruke, ruki, ruke – ruce, ruci, ruce; pri lite, liti – pri litu; pri lici – pri licu*. To je zapravo sinteza hrvatskih, ukrajinskih te nekih ruskih i staroslavenskih primjera (str. 64, 14–15).

Određene primjere uglavnom opisuje odrednicama "po Rusku i po Hervatsku", nešto manje koristi primjere "po Lešku, po Serbsku". Međutim, u tome nije uvijek dosljedan i ponekad ne uspijeva opaziti primjere karakteristične za pojedini jezik, a upravo bi oni mogli odgovarati njegovim normama. Za njega je uzorno uglavnom ono kako govore "Hervati", ali ni u tome nije dosljedan. Na primjer, umjesto hrvatske riječi *koriste* rabi riječ *uživajut* prema ukrajinskom *vživajut'*: *Hervati vo vsih jmenikah... uživajut* (na ukrajinskom: *horvati u vsih imennikah vživajut*, a na ruskom: *horvati vo vseh suščestvitelnyh upotrebljajut*).

Poseban razlog neslaganja s terminologijom Smotryc'kog često je argumentiran navodnim preuzimanjima iz poljskoga. Stoga, Križanić za neke primjere iz Smotryc'kog ustvrđuje da "nigdije nist v obćem ljudskom govorenju: razvi liše u Lehov jest nićto tomu spodobno". Usuprot ukrajinskim rijećima, za koje smatra da su iz poljskoga, kao normu navodi ono što je ćuo – kako on tvrdi – od *Rusjanov*, no ponekad sam tvori nove oblike jer ih smatra pravilnijima u odnosu na postojećće (ne prihvaća ukrajinske forme *ot Dinji, višnji, ćrišnji*). Drži da Bilorusjani griješće "po uzoru na Lehov": "opet na ovom mistu Lehi, Bilorusjani, i Smotrickij ćinet nepotreben razbor (...). Ali pak nam nist prigodno takovo razbiranje..." (str. 72, 34–36). Svoje neslaganje s ukrajinskim autorom na kraju obrazlaže time da "Smotrickij vlićet naš jezik, da bi spodoben bil vo vsem Greckomu i Latinskomu" (str. 73, 38).

Međutim, hrvatskom su autoru bile posebice bliske one forme u ukrajinskom jeziku koje su srodne hrvatskom i to ponajprije kad govori o refleksu *jata*. Mada sve reflekske *jata* drži ravnopravnima ("hoć prosto I, hoć prosto E. Kakot V tom Lete, mozetse izreć na ćetvero: V tom Leti : V tom Lete : V tom Liti : V tom Lite."), (str.77, 46) autor je u jeziku *Rusjana* najviše sklon formama iz ukrajinskoga jezika, ali i u tim modelima miješa ukrajinske i hrvatske oblike s onima koje je sam izmislio: "A *Rusjani liplje veljat Ovi Diti, O Diti, Kroz Diti, Ot Ditej, Pri Ditjah, Ko Ditjam, So Ditmi*" (str. 80, 50).

Ukrajinski se primjeri miješaju s primjerima iz drugih jezika u nekom zajednićkom fundusu; jedni su prihvaćeni, drugi nisu, a u tom se spoju ponekad nađu pravi ukrajinski leksemi koje je autor upamtio još u Ukrajini, ćuo od Ukrajinaca u Sibiru ili ih crpio od Smotryc'kog. Velika kolićina izvorno ukrajinskih rijeći nije bila opažana istraživaićima koji su ih (kao i Križanić!) doživljavali kao «općeruski» fundus, mada se radi o konkretnim primjerima iz ukrajinskoga razgovornog jezika: *liše, voni, Podil, Podilja, Mogila, Mikita, ćerkva, step, postat, rić, steblo, prodaž, ćervenj, obid, v serdci, mitnik, gospodar, divak, goljak, slipak, nimec, nimak, hliv, gospodarstvo, bratstvo, svidočstvo, big, dijanje, sluhanje, hotinje, žaloba* (naglasak na završetku prema ukrajinskom), *zbitok, poćatok, privada, svit, sovit, zvirina, jajećko, serdenko, zlodij, zvirboj, licimir, listopad, tretina, godovini, jmenini, novoselini, dolžina, širina, visina, novina, davnina, mišanina, rodina, nespodobje, zloćinec, ljubov, gospodinji, kovalj, najmit, pekarnja, obidnja* i tako dalje. Ovi i drugi primjeri iz živog ukrajinskog jezika svjedoće kako je hrvatski gost pozornost osluškivao ukrajinsku govornu sredinu i dobro je poznavao. Nije zaobišao jezik toga slavenskog naroda, nego ga je na iznenađujuće raznovrsne naćine koristio u svojim gramatićkim razmišljanjima i držaio ga znaćajnom komponentom svoga leksikona.

Ovi i mnogi drugi ukrajinizmi rasuti po tekstu sastavni su dio onoga što Križanić analizira, a to je "jezik Slavena". Ukrajinski je samo jedan od jezika koje spominje, a najćešće je predoćen hrvatski; sljedeći je sloj istoćnoslavenski leksićki fundus koji naziva *Rusjanski, Bilorusjanski*; ukrajinizmi su zastupljeni i u jednoj i u drugoj grupi. Križanić ne izdvaja ukrajinski jezik, nego ga uklapa u slavenski jezićni sistem. Prema

primjerima iz ukrajinskoga jezika postavlja se kao i prema onima iz drugih jezika, uključujući i njegov materinski "hervacki": čas hvali, čas kudi.

Križanićeva "polemika" sa Smotryc'kim bila je jednostrana, odnosno Smotryc'kyj na nju naravno nije mogao odgovoriti. Križanić je upućivao na hrvatsku jezičnu građu koja ukrajinskom jezikoslovcu nije bila poznata niti je bila predmet njegove analize. Međutim, hrvatski ga je oponent vrlo aktivno osporavao. Često mu rečenice počinju spominjanjem ukrajinskog izvora: "Smotrickij velit...", "Smotrickij ovdje činit...", "Mi pak takova pravila nehvalim...". Usuprot tome on često navodi hrvatske primjere, što je za čitatelja na istočnoslavenskom prostoru bilo novo i nerazumljivo jer su to onda bile možda prve hrvatske riječi izgovorene u Sibiru, odnosno uvedene u poredbeno proučavanje slavenskih jezika. Čak i onda kad su Križanićevi radovi bili objelodanjeni, hrvatski je jezik bio uglavnom nepoznat ondašnjim znanstvenicima jer se ruski slavisti nisu njime posebno bavili. Jedino je Bodjanskyj proučavao jezik na južnoslavenskim prostorima. Hrvatskom se komponentom u Križanićevu jeziku «ruskoga razdoblja» najviše bavio Jagić, jedan od rijetkih Hrvata koji je dugo bio prisutan u ruskoj slavistici, ali i on nije posvećivao veću pozornost ukrajinskom jeziku u tim djelima.

Navedeni primjeri iz *Gramatičnog iskazanja* ne iscrpljuju ukrajinsku jezičnu osnovicu u djelu, već samo služe kao potvrda solidne autorove upućenosti u ukrajinsku građu, što se na različite načine očituje u toj jezičnoj studiji.

Objasnenje vividno

Drugo značajno djelo, *Objasnenje vividno o pisme slovinskom*²⁴ (OPS) pronađeno je kasnije od prethodnoga, ali je nastalo ranije – u kolovozu 1661. godine. Djelo je važno jer ukazuje na autorove metodološke postupke. Križanić ostvaruje komparacije u kojima su posebno zanimljive usporedbe hrvatskoga s drugim jezikom, u ovom slučaju i ukrajinskim jezikom. Može se pretpostaviti da je Križanić i za rada na ovom djelu boravio u sredini gdje je bilo Ukrajinaca te je mogao čuti ukrajinski jezik. On i ovdje koristi spoznaje o ukrajinskom jeziku, ali je njegov glavni adresat - moskovska sredina. Hrvatski autor prilazi predmetu analize u OPS, kao i u GI, oslanjajući se na onodobne filološke autoritete. Metodološka baza je srodna gore spomenutom radu. Najprije spominje Smotryc'kog, a osim njega na istoj stranici navodi imena još trojice autoriteta. To su Scaliger, Mekerchus i Grzegor Knapski, glasoviti europski filolozi iz 16. i s početka 17. stoljeća.²⁵ Kao i u GI ponajviše se uočava utjecaj djela Meletija Smotryc'kog s kojim Križanić i ovdje komunicira u formi znanstvene polemike, neposredno preuzima ukrajinske elemente ili prema njima tvori vlastite neologizme.

²⁴ Juraj Križanić (1983) *Objasnenje vividno o pisme slovinskom*. Zagreb. (Dalje u zagradi navodimo samo broj stranice iz ovog izdanja).

²⁵ Josip Hamm (1983) *Križanić o pismu i pravopisu.*, str. 11–12.

Znanstvenik naglašava da se predmet njegove analize, "pismo naše", nigdje "(osim u jedinoga Smotrickogo) nije uzimalo u razmatranje".²⁶ Odmah ukazuje na cilj svoga rada: želi pokazati kako se ne smije davati prednost tudicama pred "izvorno slavenskim" leksemima. Već u uvodu Križanić naglašava da je njegov cilj osporavanje književnoga jezika koji koriste "Bjelorusci (:pri tiskanji Bibliji, Leksikona, Gramatiki i inih pisem" (str. 4–5.) Analizira djela tadašnje ukrajinsko-bjeloruske filologije i ne slaže se primjerice s *Bjeloruscima*, zato što su u slavensko pismo unijeli ponešto iz *leškoga* pisma i jezika, a ponešto iz grčkoga, ni s *ruskim piscima* zato što to i dalje nekritički koriste. Autor nije oduševljen literarnim jezikom ukrajinskoga baroka, i to ponajviše zbog odstupanja od "ruskoga jezika". Cilj mu je pokazati gdje su izvorne norme kojih se u pismu treba pridržavati.

Predmet je njegove analize "pismo slavensko" i već je po tome sličan Smotryc'kom jer ovaj pod "slavenskim" podrazumijeva crkvenoslavenski kakav je znao iz ukrajinske redakcije.²⁷ Hrvatski jezikoslovac povremeno koristi terminologiju ukrajinskoga autora, npr. *pravopisje, ortografija*.

Polazeći od svojih uvjerenja o slavenskom zajedništvu, on i u ovome djelu *ruski jezik* drži nekim zajedničkim jezikom. Taj jezik Križanić dijeli na tri vrste: *ruski opći*, koji je za njega onaj "pravi" i kojim se "na velikoj Rusi" govori; *bjeloruski*, koji je "nekakva ružna smjesa ruskoga i poljskoga" (ukrajinski i bjeloruski u tadašnjoj su ukrajinskoj filologiji nazivani kao *prosta rus'ka mova*) i *knjižnij* ili *prevodilački jezik*, "opet mješavina grčkoga i staroga ruskoga" (ukrajinska redakcija crkvenoslavenskog u određenoj fazi razvoja). Već se iz ovoga temeljnog autorova stava vidi i njegov osnovni cilj: on govori o istočnoslavenskom zajedništvu kao djelu općeslavenske zajednice.

Metodom usporedbe hrvatskoga jezika s "ruskim" i ugledajući se na crkvenoslavenski jezik Meletija Smotryc'kog, Križanić zapravo nastavlja praksu prevođenja hrvatskih glagoljičkih knjiga na crkvenoslavenski s istočnoslavenskog izvora. Takva uspoređivanja otpočeo je još Levaković kada je dovodio u vezu glagoljičko pismo s crkvenoslavenskim jezikom ukrajinske redakcije. Križanić je uspoređivao jezičnu građu sredine u kojoj je boravio sa svojim materinskim jezikom i došao do zaključka da postoje analogije između jezika njegova zavičaja (čakavštine) i onoga "ruskoga", odnosno jezika istočnih Slavena, i to ponajprije ukrajinskoga. Upravo ga je spoznaja o toj sličnosti potaknula da dokaže Smotryc'kom ono što on možda nije znao ili što nije bilo cilj njegova rada: hrvatski je jezik blizak jeziku Ukrajinaca, odnosno Rutena.

Hrvatski je filolog razmišljao o hrvatskoj glagoljici kao znakovnom sustavu što čuva neke stare zagonetke o postanku pisma i naroda koji se njome služio te je, uzimajući u obzir jezičnu starinu onoga što je nazivao *Rebus Rutenicis*, počeo nadopunjavati Smotryc'koga. O tome Josip Hamm piše: "Ovako shvaćeno glagoljaško

²⁶ Juraj Križanić. *Objasnenje vividno o pisme slovenskom*, str. 39.

²⁷ Termin Josipa Hamma: "crkvenoslavensko pismo ruske redakcije", *ibid.*, str. 14.

hrvatstvo – hrvatstvo na osnovi glagoljaških knjiga – uz druge jezične odlike, od kojih ću spomenuti samo da je Križanić dvije stotine godina prije Antuna Mažuranića došao do spoznaje o srodstvu čakavskoga i ruskoga naglašavanja, davalo mu je, ili mu je moglo davati pravo da svoj jezik stavlja uz bok jeziku što ga je 1619. bio gramatički i pravopisno normirao M. Smotryc'kyj. Odatle ta blizost i razdvojenost koja je dolazila do izražaja u Križanićevo odnosu prema znatno starijem Meletiju Smotryc'komu (*1578–1634).²⁸

Polazeći od djela Meletija Smotryc'kog, hrvatski je pisac, uvjeravao svoje čitatelje da je ukrajinski filolog nepravedno isključio njegov materinski jezik iz analitičke baze kojom je operirao pa je zato sam upoznavao čitatelje s tim jezikom. To što je bio uvjeren u srodnost čakavskoga narječja s jezikom koji je obrađivao ukrajinski autor “davalo mu je ili je moglo davati pravo da uvodi svoj rodni jezik u komparativnu građu.”²⁹ To je bio jedan od značajnijih poticaja za dijalog sa Smotryc'kym koji je, kako smatra J. Hamm, i potaknuo Križanića da napiše *Objasnenje*.

Križanić je mogao koristiti i druga poznata djela “kijevskih pisaca”, ponajprije *Leksikon slavenoroski i imen tumačenje* (1627) Pamva Berynde. Taj je Ukrajinac došao iz Lavova u Kijev gdje je bio postavljen na čelo Kijevo-Pečerske Lavre, glavnoga središta ukrajinske duhovnosti. U svoj je *Leksikon* uključio oko sedam tisuća riječi, a u prijevodnom je dijelu *Leksikona* koristio ondašnji ukrajinski književni jezik. Neki se Križanićevo primjeri mogu dovesti u vezu s Beryndinim *Leksikonom*.

Međutim, OPS je najprije oblikovano kao svojevrsna mala forma osporavanja djela ukrajinskoga jezikoslovca, koje je gotovo četiri puta veće od OPS.³⁰ Josip Hamm u uvodu hrvatskoga izdanja OPS spominje da Križanić za konsonant uvodi naziv *neglasnica* te naglašava da je Lavrentij Zizanić još 1596. koristio naziv *soglasnoje* i da je Križanić mogao kod Smotryc'kog (1619) naići na naziv *soglasnoe*.³¹ Taj je naziv kasnije ušao u rusku gramatičku terminologiju čiji su začetnici također polazili od djela Meletija Smotryc'kog.

Hamm navodi popis riječi i termina koji mogu biti nejasni hrvatskom čitatelju. U tom popisu pronalazimo oblike slične onima u ukrajinskim izvorima ili preuzete iz njih (ukrajinski su oblici obilježeni kurzivom): čerstvi (tvrđ) – čerstvyj, čerstvyj duh; godno (dolično) – gidno; jme (ime) – imja, jmja, jmennja; jmenni (nominalan) – imennyj; krajni (posljednji) – krajnij; lagodni (nepalatalan) – lagidnyj; omilok (pogreška) – pomylka; otmjena (varijanta) – vidmina; označenje (tumač) – označennja; poluglasnica (“jer”) – napivgolosnyj; pravilo (ravnalo) – pravylo; rečenje (izreka, govor) – rečennja; sklad (slog) – sklad; slivati se (stapati se) – zlyvatysja; slovice (riječca) – slivce.

²⁸ Ibid, str. 8–9.

²⁹ Josip Hamm (1983) *Križanić o pismu i pravopisu. – Juraj Križanić. Objasnenje vividno o pisme slovenskom*. Zagreb, str. 8–9.

³⁰ Ibid., str. 13.

³¹ Ibid., str. 13.

Prema Hammu u poglavlju o interpunkciji "Križanić je svoj termin (predeljenje) mogao uzeti ili prema *Leksikonu* Pamva Berynde gdje *predjel* znači isto što i *hranica* (granica), ili prema svojem govoru, gdje je *predelyuem* (v. Belloszthenčev *Gazophylacium...*) značilo *subdivido, divido*".³² Uspoređujući terminologiju Meletija Smotryc'kog i Jurja Križanića, Hamm je uočio da Križanić želi umjesto grčke terminologije stvoriti "slavenske" nazive.

U jezičnom tkivu OPS-a i dalje pronalazimo ukrainizme u različitim oblicima. U uvodu, u kojem daje upute čitatelju, Križanić koristi pojam *vživaju* u značenju "često upotrebljavaju" prema ukrajinskom *vžyvajut'*. Navodeći različite primjere, autor koristi riječ *kakot*, koju uredništvo hrvatskoga prijevoda OPS tumači kao izraz koji se rabi pri nabranjanju. Već smo pokazali da se radi o prototipu ukrajinskoga *jak-ot*, što znači *kao što je, na primjer*. U *Razdjelu 1. (R 1)* za pojam *slog* Križanić koristi ukrajinski termin *sklad*. Kao primjer rečenice navodi: "*Počatok mudrosti jest bojazen Gospodnja.*" (str. 5). Josip Hamm uočava da istu tu rečenicu rabe i drugi koji su se ugledali na Smotryc'kog – Lomonosov i Barsov, te zaključuje: "Križanićev *Počatok* odgovara domaćem *početak*, poljskom *počątek* itd."³³ međutim, riječ je o ukrainizmu: *počatok*.

Kad je već bilo riječi o Križanićevu odnosu prema terminologiji Meletija Smotryc'kog, zanimljivo je promotriti i njegov stav prema ortografskim kanonima. Smotryc'kyj je prvi izložio norme zasnovane na staroukrajinskoj tradiciji.³⁴ Primjer toga je uvođenje ukrajinskoga slova *gama* u alfabet. "Koliko je slova slavenskih; Četrdeset", počinje svoje izlaganje ukrajinski jezikoslovac.³⁵ Križanić prihvaća tu normu kad kaže: "Blaženi Kiril Solunski dade nam ova slova:", nakon čega ih nabraja i priznaje: "A s vremenom dodaše se [*ukrajinsko*, napominje Hamm] *gama*" (42). Ova kratka rečenica dokazuje da Križanić prihvaća dodatak Meletija Smotryc'kog iako ga je ovaj preuzeo iz grčkoga jezika. Morao ga je prihvatiti i zato što je svugdje u Ukrajini čuo ukrajinskom jeziku svojstveno frikativno *g*, koje se razlikovalo od eksplozivnoga *g*, kako su ga izgovarali Hrvati ili Moskovljani. Frikativno *g* bilo je tipično za ukrajinski izgovor pa se smatra "najukrajinskijim slovom".³⁶ Međutim, znak za eksplozivno *g* (*g*), kao grafički izraz etničke kulture Ukrajinaca kasnije je bio prisilno istiskivan iz ukrajinske grafije.³⁷ Hrvatski se gost neprestano suočavao s dvojnim izgovorom konsonanta *g* (*gh – g*) i u ukrajinskom i u bjeloruskom jeziku. Njegovu je uhu bila strana dvostruka artikulacija konsonanta *g – zvonka i oglušena*, ali prihvaća znak *gama*, koji je uveo Smotryc'kyj, kako bi se u pismu razlikovala dva glasa *g*: frikativno *g* i eksplozivno *g*.

³² Josip Hamm, *ibid.*, str. 23.

³³ Josip Hamm, *ibid.*, str. 42, opaska 71.

³⁴ В. Німчук (2004) *Переднє слово. и: Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія. Київ, стор. 6.*

³⁵ Мелетій Смотрицький (1619) *Грамматики славенскія правилное синтазма*, Євє, str. 34.

³⁶ (1992) *Україна в цікавих фактах*. Львів, стор. 109.

³⁷ В. В. Німчук (1992) *Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія г., Мовознавство, 1-3.*

Govoreći o suglasniku *ja* (я), u poglavlju R 3–4 navodi primjer *jistvina*, vjerojatno prema ukrajinskom *jistivna* (jestiva). I kad na drugome mjestu razmatra različite varijante pisanja *j* i *i*, koristi primjere iz ukrajinskoga razgovornog jezika, kao *jistivna*, *prijmi*, *prijti*, *bijte*, *šijin*, *bezsmertnij*, *Grigorij*. Na još se nekim mjestima nailazi na primjere koji potječu iz ukrajinskoga razgovornog jezika (*bez čysla*, *bez potreby*). Izlaže šest pravila o pisanju *jote*, “točno toliko, koliko ih je u Smotryc’koga”, konstatira Hamm (str. 18). Kad govori o diftonzima, Križanić osporava neke zaključke Meletija Smotryc’kog i predlaže da se umjesto diftonga koriste modeli iz drugih slavenskih jezika, pa tako i hrvatskoga. U poglavlju R 6 naslovljenom *Kako pismo Rusko, iz Leškoga promijenjeno i iskvareno* autor izlaže svoja tumačenja nekih razlika između tih dvaju jezika. Ovo poglavlje Hamm određuje kao raspravu “o navodno, poljskom utjecaju na rusko-slavensku grafiju” i priznaje da je to “dijalektološki gledano, najslabije poglavlje”, no i u njemu pronalazi neke zanimljive opaske (str. 209).

Križanić nije priznavao *y* kao šesti vokal fonetskoga sustava. Čuo je da Ukrajinci i Bjelorusi u Rimu, Smoljensku, Lavovu, Nižinu, ali i u Moskvi izgovaraju taj glas, ali mu se protivi kao osobitosti ukrajinskoga i bjeloruskoga jezika smatrajući da se treba ravnati prema normama koje je čuo “u Velikoj Rusi i za Dunavom”. Drži da se Bjelorusi povode za Poljacima kad koriste *ypsilon* te navodi brojne primjere iz živoga ukrajinskog jezika, npr. *grubyj*, *kryvyj*, *hyžyj*, *malyj*, *čornyj*, *zelenyj*, *pevnyj*, *pilnyj*, *hytryj*, *gustyj*, *ovčyj* itd. Među primjerima koje navodi kao nepravilne (*bludne*) nisu samo crkvenoslavenske riječi, nego i riječi iz razgovornoga ukrajinskog jezika, u kojima mu smeta široko *e* pa traži da se izgovara prema ruskim modelima. Neke se od “nepravilnosti” odnose neposredno na ukrajinske norme, npr. *konem*, *tiždnem*, *ležati*, *letiti*, *kolesa*, *nesu*, *neseš*, *nevista*, *stanete*, *zgineš*, *vuskij* i mnoge druge. Određene fonetske “pogreške” ne pronalazi samo u ukrajinskom, nego i u ruskom jeziku tvrdeći da je to posljedica utjecaja poljskoga jezika ili grčkih “prevoditelja”. Međutim, ortoepske “nepravilnosti” najčešće zapaža u primjerima koji fonetski odudaraju od onoga što on smatra pravilnim.

U narednim poglavljima OPS autor i dalje osporava različitosti koje u znatnoj mjeri analizira na primjerima iz ukrajinskoga korpusa. Križanić se protivi tome da se po uzoru na grčki koristi aspiracija, kao što to čini Smotryc’kyj. Iako je u prethodnim poglavljima konstatirao da postoje dva tipa izgovora glasa *g* pa se činilo kako prihvaća razlike među njima, na drugome se mjestu protivi dvojakoj aspiraciji tvrdoga *h* (*hod*) i blagoga *g* (*gukaet*). Kaže da “Rusi, Poljaci i Zadunajci pravilno i ispravno izgovaraju slovo *g*...Česi i Bjelorusci izgubili pravi glas te izgovaraju ne mnogo različito od *h*.” U njegovu je tumačenju naročito zanimljiva konstatacija o širenju frikativnoga *g* upravo u doba kad je ukrajinski način izgovora toga glasa počeo sve jače utjecati na moskovski izgovor: “A neki već i na Velikoj Rusi misleći da je takvo izgovaranje izvornije počeli su slijediti Bjelorusce.” (str. 64).

Križanić također opaža da se u stranim riječima koje uđu u ukrajinski jezik koristi eksplozivno g. To se vidi u ukrajinskim spomenicima još iz 14. stoljeća, a ponekad se isti znak transkribirao grafemima kg.³⁸ Križanićev je stav prema spomenutim razlikama proturječan: kao što je već rečeno, konstatira da je Smotryc'kyj normirao te razlike, ali ipak ne prihvaća dva slova nazvana *glagol* i *gama*: "To je pak sve smutnja i kvarenje jezika", zaključuje i upućuje na "istinsko izricanje" u drugim slavenskim jezicima. Ne slaže se, naravno, ni s izgovorom grčkoga glasa F (Fedor – Teodor) i kaže da "mi... svoj jezik oskvrnjujemo inostranim i nepriličnim glasom F" (str. 64). Taj je komentar odraz njegove metodologije: odlučno odbija prihvatiti i razumjeti postojeću tradiciju povezanosti s bizantskom kulturom i vjeruje da su njegova stajališta ispravna.

U poglavlju o interpunkciji Križanić je stvorio vlastitu terminologiju, ali se pritom također ugledao na postojeće norme ukrajinskoga jezikoslovlja. Međutim, ne slaže se sa Smotryc'kym oko definiranja zareza, a termin *prediljenje* mogao je, smatra Hamm, preuzeti iz *Leksikona* Pamva Berinde ili od Bellosztenca.

Zaključno poglavlje R 17 posvećeno je akcentuaciji i kasnije je pobudilo veliku pozornost slavista. Križanić uspoređuje različite modele naglasaka te naglaske u slavenskim jezicima – s naglascima u svojem zavičajnom govoru. Neke naglasne osobitosti slavenskih jezika određuje kao "pokvarenost", a pronalazi je, između ostalog, i u ruskom, i to u onom dijelu gdje prepoznaje utjecaj tatarskoga. I ovdje se ugledao na terminologiju Meletija Smotryc'kog i stvarao vlastitu.

Na svršetku Križanićeva djela odjekuje završna nota ukrajinskoga filologa, no Križanić je i to napravio na svoj način, svojim jezikom, opet drugačije: "Sverha, i Bogu slava."

Takav je Križanićev stvaralački karakter: on je drugačiji, svoj, originalan. Sva njegova razmišljanja o "pogreškama" u jeziku uvjerljiva su ilustracija dosta dobre upućenosti u živi ukrajinski jezik iz kojega crpi mnogobrojne primjere. Osim toga, na neki je način afirmirao ime *Bjelorusi* kao ime jednog od slavenskih naroda, ali i njihov jezik, bez obzira na to što u njegovu tekstu gotovo i nema bjeloruskoga pučkog jezika. Umjesto njega koristi ukrajinski koji je na tom prostoru bio prisutan u književnom stvaralaštvu. Zanimljivo je da se čak u imenu toga naroda može čuti model *Ukrajinci*, jer Križanić često kaže *Bjelorusci*.

Križanićev kritički stav prema grčkim elementima u ukrajinskom jezikoslovlju posljedica je sudara dviju tradicija. Ukrajinski se filolog strogo držao ondašnjih propisa u ukrajinskom jezikoslovlju gdje je grčka terminologija jednostavno bila norma. Križanić je bio odgojen u skladu sa zapadnim tradicijama i nije to priznavao, rušio je grčke norme i stvarao svoju kompoziciju obojenu slavizmom. Iako je bio velik Slaven, ipak je kao Hrvat hvalio svoj nacionalni jezik, ali je istovremeno spomenutim istočnoslavenskim narodima osporavao pravo na vlastiti jezik. Razlikovao je srpski i

³⁸ Г. П. Півторак (2000) *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, стор. 118.

hrvatski kao samostalne jezike, ali isto pravo nije priznavao ukrajinskom i bjeloruskom – toliko je bio uvjeren u ispravnost svoje vizije o slavenskom zajedništvu na čelu s Moskvom.

S druge strane, treba uzeti u obzir činjenicu da se Križanić našao na slavenskom istoku u doba formiranja nacionalnih jezika i stabiliziranja određenih naziva. Nije htio vidjeti razlike među jezicima, nego je razrađivao svoju viziju zajedništva. To se odražava i u sintagmi *naš jezik*. Vođen opozicijom *mi – oni*, *Slaveni – ne-Slaveni*, često govori *mi*, *naš jezik*, *naš izgovor*, *naše pismo*, *naši stari Slaveni* i tako pokazuje odanost ideji o zajedništvu i boljitku slavenstva. Ta je ideja bila nepresušan izvor njegova stvaralačkoga nadahnuća.

U cjelokupnom je njegovu radu bilo mnogo proturječnosti i disonancija, ali takvo je bilo stvaralaštvo baroknoga čovjeka i osobitost barokne kulture. Križanićev rad predstavlja jedan od izraza barokne lingvistike upravo zbog sinteze raznovrsnih elemenata, što je bila zakonitost barokne poetike. Jezična je šarolikost odraz Križanićeva slavizma i baroknoga duha. Stoga su njegova gramatička djela i značajni jezikoslovni spomenici i zanimljiv odraz barokne kulture. Ugledao se na jedan od tadašnjih autoriteta – na rad Ukrajinca Meletija Smotryc'kog koji mu je, kako zaključuje Hamm, bio glavni izvor inspiracije. "Može se reći da je po svemu sudeći upravo Ortografija M. Smotryc'koga nekim svojim rješenjima, koja su se dala uprostiti i pojednostavniti ako se oslobodi grčkih utjecaja, dala Križaniću poticaja da sastavi, složi i napiše svoje Objasnjenje vividno o pisme slovenskom. Čak i završetak im zvuči slično, gotovo jednako: Smotryc'kyj 'Slava Bogu soveršivšemu', Križanić 'Sverha. i Bogu slava'."³⁹

Ukrajinski leksik u određenoj je mjeri prisutan i u drugim Križanićevim djelima napisanima u Sibiru. Pregledamo li te tekstove, dolazimo do sličnih zaključaka: ukrajinski jezik sastavni je dio općeslavenskoga fundusa pa pisac povremeno koristi riječi čiji nastanak i funkcioniranje drži "pravilnima". Očituje se to u djelima *Ob svetom kreščenju* (1668–1669) i *Obličjenje na Solovecku čelobitnu*, u kojima nailazimo na izraze preuzete iz ukrajinskoga jezika: *i vulici nam hmeljnim buvajut tisni*; *Toj že neimušči*; *ješče vusa na čubah*; *hošč svojih*, *hošč...*, te na one iz Svetoga Pisma: *z Lazarom*, *z mitarmi i grišnikami* koji su opet očigledni ukrajinizmi. U djelu *Tolkovanie istoričeskikh proročestv* također pronalazimo cijele rečenice koje upućuju na ukrajinske izvore: *Konstantinu bo jest serce upokoril da jest ono vsego mira najsvitliše, najslavnije, i najrazkošnije misto Gospodnemu namistniku (...)*. O njegovoj stalnoj vezi s ukrajinskim izvorima svjedoči i leksik *Politike*. Znakovit je već i sam naslov djela u kojem se između ostaloga spominje i naziv kao razmišljanja (*dume*). Zanimljivo je da je riječ *duma* privukla Križanića još u Rimu; odnosila se na pjesničku formu, točnije naziv se žanra ukrajinskoga narodnog epa koristio kao naziv lirskoga djela. Na istu je riječ naišao i u Sibiru, ali je tada označavala prozno djelo. Upotrijebio ju je, kako se pretpostavlja (ako nije kasnije nadodano) u naslovu svoga razmišljanja o Moskovskoj Rusiji: *Politični*

³⁹ Josip Hamm, *ibid.*, str. 9.

*dumi*⁴⁰ (ukrajinski: *polityčni dumy*). Nije li se možda pisac u mislima vraćao u ono doba kad je u Rimu bio nadahnut idejama o slavenskom zajedništvu, što ga je dovelo sve do Sibira? Zašto svojim političkim razmišljanjima nije dao naziv *misli*, nego se ipak odlučio za *dumi*? Možda je, s obzirom na stanje autora u progonstvu, to odgovaralo njegovim teškim mislima, *dumama*. Ako samo letimično pregledamo *Politiku*, uočićemo cijeli niz riječi iz ukrajinskoga jezika. One su ponekad vrlo slične riječima iz njegova materinskoga jezika, a ponekad su izvorne ukrajinske konstrukcije. To se može vidjeti na leksičkoj i morfološkoj, ali i na fonološkoj razini, posebice u podudarnosti ikavizama s ukrajinskim riječima: *zviriju, tilu, namistnyk, zvira, bisa, Nimci, naslidki, hotily, vusi, zavada, pomsta, žebrak, hudoba, prigoda* (str. 108, 390). Križanić koristi ukrajinizme u svakom poglavlju. Njihova je raspodjela različita: ne rabi ih samo kad obrađuje ukrajinske teme, nego i onda kad smatra da su ukrajinske riječi umjesnije od drugih.

U navedenim primjerima nikako nije zastupljen sav ukrajinski leksički fundus iz *Politike*, odnosno iz objavljenoga dijela rukopisa. Neobjavljeni dio toga djela zasigurno bi nas mogao dovesti do novih spoznaja.

Križanićeva jezikoslovna i druga djela nastala u Sibiru svjedoče o njegovoj dubokoj povezanosti s ukrajinskom filologijom i ukrajinskim jezikom. Najočitiya je povezanost s *Gramatikom* Meletija Smotryc'kog, koji je potaknuo hrvatskoga autora na jezikoslovni rad. Još je u Rimu počeo u svojim tekstovima koristiti razgovorni ukrajinski jezik, a taj je običaj nastavio u Nižinu i Sibiru. Ukrajinska je filologija bila i sastavni dio i značajan pokretač njegova ondašnjeg stvaralaštva, a razgovorni ukrajinski jezik sastavna komponenta djela nastalih u Sibiru.

Križanić je težio osmišljavanju jezika koji bi bio razumljiv svim Slavenima i u skladu s tim razvijao je ideje u duhu hrvatskoga baroknog slavizma. Te ideje nisu bile ni razumljive ni bliske svim Slavenima, ponajmanje stanovnicima Moskovske Države. Križanić je ispravljao Smotryc'kog prema svojim vizijama katoličkoga slavenstva. Po određenim je stavovima bio srodniji Ukrajincima nego Moskovljanima, posebice kad je u pitanju sličnost ukrajinskoga i hrvatskoga jezika. Svojim zalaganjem da se jedan glas bilježi jednim grafemom nije bio blizak samo normama svoga nacionalnog jezika, nego i normama ukrajinskoga jezika, što je s druge strane bilo strano ruskoj ortoepiji. I ne samo u filologiji, već je i cijela Križanićeva slavenska djelatnost bila neobična.

Ruski filolog Dolobko se pitao je li Križanićev reformski pokušaj mogao uspjeti u ondašnjoj Moskovi i na kraju je priznao da je to bilo nemoguće.⁴¹ I drugi su slavisti (S. Bulič) priznavali da ondašnje rusko društvo nije bilo spremno razumjeti njegove radove. Križanić je bio stranac koji je znanja stečena na Zapadu nudio dalekome narodu i od njega očekivao razumijevanje. "No ruska je stvarnost prevarila njegova očekivanja i prihvatila stranca-vizionara koji je došao k njoj s predodžbama izgrađenim

⁴⁰ L. N. Puškarev (1984) *Juraj Križanić. Očerk žizni i tvorčestva*. Moskva, str. 165.

⁴¹ M. G. Dolobko (1937) *J. Križanić o ruskom jazyke*. Sovetskoe slavjanovedenje, br. 3.

izvan njezinih uvjeta onako, kako je još dugo poslije toga prihvaćala, pa i sve dosad prihvaća svoje i strane sanjare", zaključuje Bulič.⁴² On je Križanićevu tragediju protumačio kao logičan sudar europskih ideja i europske znanosti s načinom života ruskoga naroda, koji nije htio i nije mogao blagonaklono reagirati na te ideje. Ipak, europska je znanost pomalo budila pospanu Moskovsku Rusiju i unosila svježinu u nju.

Hamm zaključuje da bi Križanić bio mnoge slaviste potaknuo na drugačija razmišljanja samo da je kojom srećom svoj traktat napisao na latinskom ili ga objavio negdje na Zapadu. Tome valja dodati da je Križanić krenuo za Smotryc'kim, ali nije imao sreće da postane poznat i utjecajan kao ukrajinski znanstvenik. Potonji je izdao svoje djelo u regijama bližim Zapadu i nije se zavaravao mislju da se Moskovija može promijeniti. Utjecao je na svoga hrvatskog čitatelja koji je razvio njegove ideje i oslanjao se na ukrajinsku jezičnu građu te je dobio zaslužena priznanja već nakon dva stoljeća.

Ovom se analizom ukrajinskoga segmenta Križanićevih djela nastoji nadopuniti Moguševa rekonstrukcija Križanićeve *Gramatike*. Dokumentarno su navedene sastavnice djela hrvatskoga baroknog jezikoslovca tako da ono "posluži proučavanju naše stare gramatičke literature, a time i jezične povijesti".⁴³ Sastavni dio te literature je i ukrajinski element koji je Juraj Križanić naširoko uvodio u svoje radove. Bio je to prvi hrvatski slavist koji je tako svestrano ušao u jezik tadašnje Ukrajine.

LITERATURA

- Alekseev, Jurij (1991), *Gosudarj vseja Rusi*. Akademija nauk SSSR, Sibirskoe otdelenije: Nauka, Novosibirsk.
- Berdjajev, Nikolaj (1990), *Istoki i smysl ruskoga kommunizma*: Nauka. (Pretisak izdanja nastalog 1938, objavljenog na ruskom 1955. Paris, Ymca-Press), Moskva.
- Bodjanskij, Osip (1848), Gramatično izkazanje. *Predisloviye*. Čtenija v Imperatorskom Obščestve istoričeskikh drevnostej Rossii, kn. 1, Moskva.
- Brozović, Dalibor (1983), *Juraj Križanić – jedan od pionira interlingvističkih nastojanja*. Simpozij prigodom 300 obljetnice smrti Jurja Križanića, Zagreb.
- Dolobko, Milij (1937), *J. Križanić o ruskom jazyke*. Sovetskoe slavjanovedenije, 3.
- Dolobko, Milij (1937), *Posvjaščajetsja pamjati professora Milija Gerasimoviča Dolobko. 1884–1935*. T. 3. Naučno-issledovateljskij institut jazykoznanija Leningradskogo instituta istorii, filosofii, lingvistiki i literatury, Leningrad.

⁴² S. K. Bulič (1904) *Očerki istoriji jazykoznanija v Rossii*. I (XIII–1825), SPb; J. Hamm (1983) *Drugi o OPS*, str.36.

⁴³ Milan Moguš, nav. dj., str. 7.

- Golub, Ivan (1983), *Slavenstvo Jurja Križanića: o tristotoj godišnjici Križanićeve smrti*. Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, sv. 2, Zagreb.
- Goljdberg, Aleksandr, (1963), *Ideja slavjanskoga jedinstva u Jurija Križanića*, TODRL. Tom XIV, Leningrad.
- Hamm, Josip, (1983), *Križanić o pismu i pravopisu*. Juraj Križanić. Objasnjenje vivodno o pisme slovenskom, Zagreb.
- Hamm, Josip, (1984), *Križanićeve Gramatika*. Juraj Križanić. Gramatično izkazanje, Zagreb.
- Hropko, Petro, (2000), *Osip Bodjanskyj*. Ukrajinska literatura u portretah i dovidkah, Kyjiv.
- Jagić, Vatroslav, (1918), *Život i djelo Jurja Križanića*, Zagreb
- Juraj Križanić (1984), *Gramatično izkazanje*. Priredio i uvodnu raspravu napisao Josip Hamm, Zagreb.
- Križanić, Juraj, (1983), *Objasnjenje vivodno o pisme slovenskom*, Zagreb.
- Križanić, Jurij, (1891), *Sobranije sočinenij*. Vypusk 1, Moskva.
- Macenko, Oleksandr, (1992), *Ukrajina v cikavih faktah*. Ljviv.
- Moguš, Milan, (1984), *Križanićeve hrvatska gramatika*. Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb.
- Nalivajko, Dmytro, (1998), *Očyma Zahodu: recepcija Ukrajinny v Zahidnij Jevropi XI–XVIII. st*, Kyjiv.
- Nimčuk, Vasylj, (2000), *Ivan Uževyč*. Ukrajinsjka mova. Enciklopedija, Kyjiv.
- Nimčuk, Vasylj, (2004), *Perednje slovo*. Istotija ukrajinsjkogo pravopysu XVI–XX stolittja. Hrestomatija. Kyjiv.
- Nimčuk, Vasylj, (1992), *Pro grafiku ta pravopys jak elementy etničnoj kuljтуры: istorija* g. Movoznavstvo, 1-3.
- Nimčuk, Vasylj, (2000), *Smotrycjkyj Meletij*. Ukrajinsjka mova. Enciklopedija, Kyjiv.
- Pivtorak, Grygorij, (2000), Ukrajinska mova. Enciklopedija. Kyjiv.
- Puškarjev, Lev, (1984), *Jurij Križanić. Očerk žizni i tvorčestva*. Moskva.
- Shutrumpf, (1978), *Aufbau und Vergleich mit Smotryc'kyjs Ksl. Grammatik*. Specimina Philologiae Slavicae, Bd. 17, Frankfurt a/M.

SUMMARY

Jevgenij Paščenko

THE UKRAINIAN ELEMENT IN THE GRAMMATICAL WORKS
OF JURAJ KRIZANIĆ

Grammatical works of Juraj Križanić which were written in Russia, are observed from the viewpoint of their connection with the Ukrainian philology of the 17th century. Concrete examples show significant knowledge that this Croatian scientist had of the contemporary East-Slavic lexicographic and grammatical tradition. The challenge to create a grammatical vision of «the Slavic language» came to Križanić from the work of Meletija Smotry'ckyj, an eminent representative of Ukrainian philology. However, the Croatian author used the Ukrainian folk language to a great extent, which, unfortunately, hasn't been recognized enough in the past extensive Križanićology. His connections to the Ukraine have traditionally been identified with the ones with Russia, and that is the consequence of a kind of inertia in distinguishing the Ukrainian from the Russian element on the East-Slavic territory. This work uses concrete examples to show the presence of various forms of the Ukrainian language culture in the works of the Croatian author. These works make Križanić the founder of the Croatian Ukrainian school. Through Križanić's work Croatian philology enters the Ukrainian baroque linguistic culture.

Key words: *Križanić, Smotry'ckyj, Ukrainian baroque, Church Slavic language, the Ukrainian editorial board, baroque Slavism, grammatical expression.*